

FEATURES OF CONVERSATION AND SILENCE: PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE IN THE PROCESS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION

Erkin Tagaymuradovich Rahmatov

Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

Acting Associate Professor of the Department of "History and Philosophy"

Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophical Sciences

e-mail: rahmatoverkin909@gmail.com

Denau, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: conversation, silence, spiritual education, moral culture, communicative competence, listening culture, self-control, thinking, youth education, pedagogical communication.

Received: 20.05.26

Accepted: 21.05.26

Published: 22.05.26

Abstract: This article scientifically and theoretically analyzes the role of the concepts of conversation and silence in the process of spiritual and moral education, as well as their pedagogical, psychological, communicative, and axiological characteristics. Conversation is considered an important educational tool that shapes a person's culture of thinking, transfers social experience from generation to generation, and creates an atmosphere of understanding and trust in interpersonal relationships. Silence, in turn, is interpreted not as a passive state, but as a conscious spiritual and pedagogical phenomenon that develops self-control, reflection, patience, contemplation, emotional balance, and moral responsibility. The article highlights the harmony between conversation and silence, their possibilities in youth education, and their practical significance within educational institutions, families, and mahalla communities. The research employs methods of philosophical-pedagogical analysis, axiological approach, comparative analysis, observation, and generalization. It is substantiated that, within the framework of Uzbekistan's educational and spiritual upbringing policy, the development of a culture of conversation and silence serves as an important factor in strengthening young

people's communicative competence, critical thinking, moral stability, and social responsibility.

SUHBAT VA SUKUTNING XUSUSIYATLARI: MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA JARAYONIDAGI PEDAGOGIK AHAMIYATI

Erkin Tagaymuradovich Rahmatov

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

“Tarix va falsafa” kafedrasi v.b dotsenti

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

email: rahmatoverkin909@gmail.com

Denov, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: suhbat, sukut, ma'naviy tarbiya, axloqiy madaniyat, kommunikativ kompetensiya, tinglash madaniyati, ichki nazorat, tafakkur, yoshlar tarbiyasi, pedagogik muloqot.

Annotatsiya: Mazkur maqolada suhbat va sukut tushunchalarining ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonidagi o'rni, ularning pedagogik, psixologik, kommunikativ va aksiologik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Suhbat insonning fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi, ijtimoiy tajribani avloddan avlodga uzatuvchi, shaxslararo munosabatlarda anglashuv va ishonch muhitini yuzaga keltiruvchi muhim tarbiyaviy vosita sifatida qaraladi. Sukut esa passiv holat emas, balki ichki nazorat, tafakkur, sabr, mulohaza, hissiy muvozanat va axloqiy mas'uliyatni shakllantiruvchi ongli ruhiy-pedagogik hodisa sifatida yoritiladi. Maqolada suhbat va sukutning o'zaro uyg'unligi, ularning yoshlar tarbiyasida qo'llanish imkoniyatlari, ta'lim muassasalari, oila va mahalla muhitidagi amaliy ahamiyati ko'rsatib beriladi. Tadqiqotda falsafiy-pedagogik tahlil, aksiologik yondashuv, qiyosiy tahlil, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. O'zbekistonning ta'lim va ma'naviy tarbiya siyosati doirasida suhbat va sukut madaniyatini rivojlantirish yoshlarning kommunikativ kompetensiyasi, tanqidiy tafakkuri, axloqiy barqarorligi va ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytiruvchi muhim omil ekani asoslanadi.

ОСОБЕННОСТИ БЕСЕДЫ И МОЛЧАНИЯ: ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

Эркин Тагаймурадович Рахматов

Денауский институт предпринимательства и педагогики

и.о. доцента кафедры «История и философия»

доктор философии (PhD) по философским наукам

e-mail: rahmatoverkin909@gmail.com

Денов, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: беседа, молчание, духовное воспитание, нравственная культура, коммуникативная компетенция, культура слушания, внутренний контроль, мышление, воспитание молодежи, педагогическое общение.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируется роль понятий беседы и молчания в процессе духовно-нравственного воспитания, а также их педагогические, психологические, коммуникативные и аксиологические особенности. Беседа рассматривается как важное воспитательное средство, формирующее культуру мышления человека, передающее социальный опыт от поколения к поколению и создающее атмосферу взаимопонимания и доверия в межличностных отношениях. Молчание освещается не как пассивное состояние, а как осознанное духовно-педагогическое явление, формирующее внутренний контроль, мышление, терпение, рассудительность, эмоциональное равновесие и нравственную ответственность. В статье раскрывается взаимная гармония беседы и молчания, их возможности в воспитании молодежи, а также практическое значение в образовательных учреждениях, семье и махаллинской среде. В исследовании использованы методы философско-педагогического анализа, аксиологического подхода, сравнительного анализа, наблюдения и обобщения. Обосновывается, что в рамках образовательной и духовно-воспитательной политики Узбекистана развитие культуры беседы и молчания является важным фактором укрепления коммуникативной компетентности молодежи, критического мышления, нравственной устойчивости и социальной ответственности.

Kirish. Inson tarbiyasi jarayonida so‘z va sukut bir-biriga qarama-qarshi hodisalar emas, balki ma’naviy kamolotning ikki tayanch mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. So‘z orqali inson

fikrini bildiradi, bilimini uzatadi, munosabat o'rnatadi, ijtimoiy tajribani boshqa avlodlarga yetkazadi. Sukut orqali esa u fikrini pishitadi, ichki holatini nazorat qiladi, vaziyatni chuqur anglaydi, shoshma-shosharlikdan saqlanadi va so'zning mas'uliyatini his qiladi. Shu ma'noda suhbat va sukut insonning tashqi muloqoti bilan ichki tafakkuri o'rtasidagi muvozanatni yaratadi.

Bugungi O'zbekiston ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi faqat nazariy mavzu emas, balki ijtimoiy zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda ta'lim jarayoni shaxsning intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy rivojlanishi bilan bog'liq holda qaraladi. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonun esa yoshlar siyosatini jamiyat taraqqiyotining muhim yo'nalishi sifatida belgilaydi. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasida bolalar va yoshlarning tuyg'ularini boshqarish, milliy qadriyatlarga hurmat, yaqinlarga g'amxo'rlik va zararli axborotlardan himoyalanih kabi tarbiyaviy vazifalar belgilangan.

Suhbat va sukut mavzusi aynan shu tarbiyaviy vazifalar bilan bevosita bog'liq. Yoshlar ko'p hollarda fikr bildirishni biladi, lekin tinglashni, kutishni, sukut orqali vaziyatni baholashni yetarli darajada egallamagan bo'lishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar, tezkor axborot oqimi, hissiy munosabatlarning keskinlashuvi, bahs madaniyatining zaiflashuvi, virtual muhitda shoshma-shosharlik bilan fikr bildirish odati suhbat va sukut madaniyatini qayta o'rganishni talab qilmoqda. Bunday sharoitda suhbat faqat gapirish emas, anglashuv madaniyati; sukut esa faqat jim turish emas, mas'uliyatli tafakkur shaklidir.

Adabiyotlar sharhi. O'zbek ilmiy-ma'naviy tafakkurida suhbat va sukut masalasi tasavvufiy, axloqiy, pedagogik va kommunikativ qarashlar doirasida keng yoritilgan. Najmiddin Komilov tasavvuf ta'limotini insonning ichki poklanishi, o'zini anglash va kamolotga intilish jarayoni sifatida talqin qiladi. Uning qarashlarida so'z, qalb va amal uyg'unligi komil inson tarbiyasining asosiy sharti sifatida namoyon bo'ladi [4]. Ibrohim Haqqul tasavvuf va badiiy tafakkur munosabatlarini tahlil qilar ekan, so'zning ma'naviy yukini, hikmatli fikrning inson ruhiyatiga ta'sirini alohida ko'rsatadi [5]. Bu yondashuv suhbatning tarbiyaviy imkoniyatlarini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Sharq mumtoz tafakkurida suhbat ko'pincha ustoz-shogird munosabati, ilmiy-ma'rifiy majlis, hikmatli nasihat va ruhiy tarbiya vositasi sifatida qaralgan. Bunday suhbatda maqsad faqat axborot almashish emas, balki insonning ichki dunyosiga ta'sir ko'rsatish, unda odob, sabr, fikr, halollik va mas'uliyat tuyg'ularini uyg'otishdir. Suhbatning bunday shakli oddiy muloqotdan farq qiladi. Oddiy muloqot kundalik ehtiyojni qondirishi mumkin, ammo tarbiyaviy suhbat shaxsni ichki o'zgarishga olib keladi. Shu bois mumtoz adabiyot va tasavvuf manbalarida suhbatning kim

bilan, qanday maqsadda, qanday ruhiy holatda va qanday odob bilan olib borilishi muhim masala sifatida ko'rilgan.

Sukut masalasi ham Sharq axloqiy tafakkurida alohida qadrlangan. Sukutning mohiyati so'zdan voz kechish emas, balki so'zning qadri va mas'uliyatini anglashdir. Haddan tashqari ko'p gapirish, o'ylanmagan fikr bildirish, bahsda g'olib kelish istagida haqiqatni unutish, insonni ranjituvchi so'z ishlatish qadimdan axloqiy kamchilik sifatida baholangan. Sukut esa sabr, mulohaza, ichki tarbiya va o'zini boshqarish bilan bog'langan. Bu jihat zamonaviy pedagogik psixologiyada ham muhim: shaxsning o'zini nazorat qilishi, hissiy reaksiyalarni boshqarishi, refleksiya va empatiya ko'nikmalariga ega bo'lishi ijtimoiy moslashuvning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

O'zbek pedagogik qarashlarida suhbat metodi tarbiyaviy ishlarning eng qadimiy va samarali shakllaridan biri sifatida qaraladi. Suhbat o'quvchining bilimni aniqlash, uning fikrini tinglash, axloqiy holatini tushunish, xatolarini muloyimlik bilan tuzatish va unda mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq suhbatning samaradorligi pedagogning nutq madaniyati, tinglash qobiliyati, savol qo'yish mahorati va suhbatdosh shaxsiyatiga hurmat bilan munosabatda bo'lishiga bog'liq. Agar suhbat buyruq, tanbeh yoki bir tomonlama nasihatga aylanib qolsa, uning tarbiyaviy kuchi kamayadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot suhbat va sukut tushunchalarini ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoni bilan bog'liq holda o'rganishga qaratildi. Tadqiqotda falsafiy-pedagogik tahlil metodi orqali suhbat va sukutning mazmuniy mohiyati ochib berildi. Aksiologik yondashuv yordamida ushbu tushunchalarning qadriyatlar tizimidagi o'rni aniqlandi. Qiyosiy tahlil usuli orqali mumtoz axloqiy qarashlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'rtasidagi uzviylik ko'rsatildi. Umumlashtirish metodi esa suhbat va sukutni yoshlar tarbiyasida amaliy qo'llash bo'yicha nazariy xulosalar ishlab chiqishga imkon berdi.

Tadqiqotda suhbat va sukut alohida-alohida hodisalar sifatida emas, balki yagona kommunikativ-axloqiy tizimning ikki tomoni sifatida qaraldi. Chunki tarbiya jarayonida faqat gapirish yetarli emas, tinglash va sukut orqali anglash ham zarur. Shuningdek, faqat sukut saqlash ham yetarli emas, zarur vaqtda haqiqatni, bilimni, mehrni va ogohlantirishni so'z orqali ifodalash talab qilinadi. Shu bois maqolada suhbatning faol, sukutning esa passiv hodisa ekani haqidagi soddalashtirilgan qarash rad etiladi. Suhbat ham, sukut ham ongli, maqsadli va tarbiyaviy yo'naltirilgan bo'lsa, shaxs kamolotiga xizmat qiladi[5].

Tahlil va natijalar. Suhbatning birinchi muhim xususiyati uning ma'naviy ta'sirchanligidadir. Inson suhbat orqali faqat ma'lumot olmaydi, balki o'zining hayotga,

insonlarga, bilimga va jamiyatga munosabatini qayta ko'rib chiqadi. Yaxshi suhbat insonni fikrlashga majbur qiladi, ichki savollar uyg'otadi, hayotiy tajribani boyitadi. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasida suhbatning ahamiyati katta, chunki yosh davrida shaxs o'z dunyoqarashini shakllantiradi, qadriyatlarni tanlaydi, hayotiy maqsadlarini aniqlaydi. Shu davrda samimiy va mazmunli suhbat bo'lmasa, yoshning ongini tasodifiy axborotlar, yuzaki qarashlar va virtual muhitdagi beqaror ta'sirlar egallashi mumkin.

Suhbatning ikkinchi xususiyati uning ijtimoiylashtiruvchi vazifasidir. Bola va yoshlar jamiyat qoidalarini faqat darslikdan emas, balki katta avlod bilan muloqot, ustozlar bilan suhbat, oilaviy muhitdagi fikr almashuv va mahalla hayotidagi tajriba orqali o'zlashtiradi. Suhbat avlodlar o'rtasidagi ma'naviy ko'prikdir. Katta avlod hayotiy tajribani suhbat orqali yetkazadi, yosh avlod esa savol berish, tinglash, fikrlash va taqqoslash orqali uni o'zlashtiradi. Agar avlodlar o'rtasida suhbat uzilsa, tarbiya rasmiy ko'rsatma yoki nazoratga aylanadi. Bunday tarbiya vaqtincha intizom berishi mumkin, lekin mustaqil e'tiqod va ichki mas'uliyatni kuchli shakllantira olmaydi.

Suhbatning uchinchi xususiyati uning diagnostik imkoniyatidir. Pedagog yoki ota-ona yoshning ichki holatini, qiziqishini, xavotirini, fikrlash tarzini, qadriyat tanlovini ko'pincha suhbat orqali aniqlaydi. Ko'p hollarda yosh inson o'z muammosini bevosita aytmaydi, lekin suhbat jarayonida uning gap ohangi, tanlagan so'zlari, savollari va jim qolgan nuqtalari ichki holatini ko'rsatadi. Shu sababli tarbiyachi suhbatni faqat gapirish vositasi deb emas, balki yoshni tushunish usuli deb bilishi kerak. Tushunilmagan yosh ko'pincha tarbiyaviy ta'sirdan uzoqlashadi. Eshitilgan va hurmat qilingan yosh esa o'zini tarbiya jarayonining faol ishtirokchisi sifatida his qiladi[6].

Suhbatning to'rtinchi xususiyati uning axloqiy mezonlarni shakllantirishidir. Halollik, adolat, vijdon, mas'uliyat, mehr, sabr, kamtarlik kabi tushunchalar faqat ta'rif bilan o'rgatilmaydi. Ular hayotiy vaziyatlar, misollar, muhokamalar, savol-javoblar va fikriy taqqoslash orqali yosh ongiga singadi. Masalan, "halol bo'l" degan talabning o'zi yetarli emas. Nima uchun halollik inson sha'ni, jamiyat ishonchi, kasbiy obro' va ruhiy xotirjamlik bilan bog'liq ekani suhbat orqali ochib berilsa, yosh bu qadriyatni tashqi majburiyat emas, ichki ehtiyoj sifatida qabul qiladi. Shu bois tarbiyaviy suhbatda tayyor hukm emas, anglashuv muhim.

Sukutning birinchi muhim xususiyati uning tafakkurni chuqurlashtirishidir. Inson doimiy gapirish, doimiy bahs, doimiy munosabat bildirish holatida bo'lsa, u fikrini pishirishga yetarli imkon topa olmaydi. Sukut fikrning ichki ishlanishiga sharoit yaratadi. Yoshlar tarbiyasida bu juda muhim, chunki bugungi axborot muhiti tezkor javob, tezkor baho, tezkor reaksiya talab qiladi. Biroq tezkorlik har doim ham to'g'rilikni anglatmaydi. O'ylab javob berish, vaziyatni tahlil qilish,

dalilni tekshirish, hissiyot bilan aql o'rtasidagi muvozanatni saqlash sukut madaniyati orqali shakllanadi[7].

Sukutning ikkinchi xususiyati uning hissiy nazorat bilan bog'liqligidir. Yoshlar ko'pincha keskin vaziyatlarda darhol javob qaytarishga, o'zini oqlashga, boshqani ayblashga yoki bahsni kuchaytirishga moyil bo'lishi mumkin. Bunday holatda sukut mojarodan qochish emas, balki hissiy portlashni boshqarish usulidir. Pedagogik nuqtai nazardan bu ko'nikma konfliktologik madaniyatning asosi hisoblanadi. O'quvchi yoki talaba keskin vaziyatda bir necha soniya sukut saqlash, nafasni rostdash, gapining oqibatini o'ylash va keyin javob berish odatini egallasa, uning muloqot sifati sezilarli darajada oshadi.

Sukutning uchinchi xususiyati uning tinglash madaniyatini shakllantirishidir. Suhbat faqat so'zlashdan iborat bo'lsa, u bir tomonlama nutqqa aylanadi. Haqiqiy suhbat tinglashni talab qiladi. Tinglash esa sukut bilan boshlanadi. Biroq bu oddiy jim turish emas, faol tinglashdir. Faol tinglash suhbatdosh fikrini tushunishga, uning ichki maqsadini anglashga, javobni shoshilmasdan tayyorlashga asoslanadi. Maktab va oliy ta'lim jarayonida talabalar ko'pincha javob berishga tayyorlanadi, lekin tinglashga yetarli darajada o'rgatilmaydi. Aslida tinglash madaniyati bo'lmagan joyda bahs madaniyati ham, ilmiy munozara ham, jamoaviy hamkorlik ham zaif bo'ladi.

Sukutning to'rtinchi xususiyati uning axloqiy mas'uliyat bilan bog'liqligidir. Har bir so'z insonning ma'naviy qiyofasini ko'rsatadi. O'ylanmagan so'z munosabatni buzishi, ishonchni yo'qotishi, inson sha'niga tegishi yoki noto'g'ri tasavvur uyg'otishi mumkin. Sukut so'zni saralash imkonini beradi. Bu jihat ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar davrida dolzarb. Yoshlar ko'pincha virtual makonda yozgan fikrining uzoq muddatli oqibatini hisobga olmaydi. Birgina keskin izoh, haqoratli munosabat yoki tekshirilmagan axborotni tarqatish shaxsiy obro'ga ham, jamiyatdagi axborot madaniyatiga ham zarar yetkazadi. Shu bois sukut madaniyati raqamli madaniyatning ham tarkibiy qismiga aylanishi kerak[8].

Suhbat va sukutning uyg'unligi tarbiya jarayonida eng muhim natijani beradi. Faqat suhbatga tayanilgan tarbiya ba'zan ortiqcha nasihatga aylanadi. Faqat sukutga tayanilgan tarbiya esa sovuqlik, befarqlik yoki loqaydlik sifatida qabul qilinishi mumkin. Ota-ona, ustoz, murabbiy va rahbar tarbiyaviy vaziyatda qachon gapirish, qachon tinglash, qachon sukut saqlash, qachon savol berish va qachon aniq pozitsiya bildirish kerakligini farqlay olishi zarur. Bu pedagogik madaniyatning yuqori darajasidir.

Suhbat va sukutning yoshlar tarbiyasidagi amaliy qo'llanishi bir necha yo'nalishda samarali bo'lishi mumkin. Oilada suhbat bolaga ishonch muhitini beradi. Ota-ona farzand bilan faqat

nazorat, tanbeh yoki buyruq ohangida gaplashsa, bola o'z ichki muammolarini yashirishga o'rganadi. Aksincha, oilada ochiq, hurmatli va muntazam suhbat bo'lsa, farzand o'z fikrini erkin aytadi, xatosini tan olishdan qo'rqmaydi, maslahat olishga moyil bo'ladi. Bunda sukut ham zarur: ota-ona farzand gapirayotganda uni bo'lmasligi, darhol hukm chiqarmasligi, avval tinglashi kerak. Tinglanmagan bola keyinchalik gapirishdan voz kechadi.

Maktabda suhbat tarbiyaviy soatlarning asosiy vositasi bo'lishi mumkin, lekin bu suhbat rasmiy ma'ruza shaklida emas, muammoli savol, hayotiy vaziyat va mustaqil fikrga asoslangan bo'lishi kerak. Masalan, "nega yolg'on gapirish zararli?" degan mavzu oddiy nasihat bilan emas, real vaziyat tahlili orqali ochilsa, o'quvchi axloqiy tanlovni chuqurroq anglaydi. "Qachon jim turish odob, qachon jim turish loqaydlik?" kabi savollar esa sukutning murakkab ma'nosini tushunishga yordam beradi. Chunki har qanday sukut ijobiy emas. Zulm, adolatsizlik, tahqirlash yoki nohaqlik oldida sukut saqlash axloqiy fazilat emas, mas'uliyatsizlik bo'lishi mumkin. Demak, tarbiyada sukutning ham mezoni bo'lishi kerak[8].

Oliy ta'limda suhbat ilmiy munozara, seminar, debat, ustoz-shogird muloqoti va kasbiy etika darslarida muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba ilmiy fikrni asoslash, boshqalar dalilini tinglash, tanqidni qabul qilish, bahsda shaxsga emas, fikrga munosabat bildirishni o'rganishi kerak. Bu jarayonda sukut ham ilmiy madaniyatning bir qismidir. Ilmiy bahsda har bir fikrga shoshilib javob qaytarish emas, dalilni tahlil qilish, manbani tekshirish, nazariy asosni aniqlash va xulosani ehtiyotkorlik bilan bildirish talab qilinadi. Professor darajasidagi ilmiy madaniyat aynan shu yerda ko'rinadi: ko'p gapirishda emas, aniq, asosli va zarur gapni aytishda.

Mahalla muhitida suhbat va sukutning tarbiyaviy imkoniyatlari yanada keng. Mahalla yoshlarning ijtimoiy xulqini, oilaviy muhitini, qiziqishlarini va muammolarini yaqindan ko'ra oladigan tarbiyaviy makondir. Mahallada nuroniyalar, ziyolilar, ustozlar, tadbirkorlar va faol yoshlar ishtirokidagi suhbatlar yoshlar ongida hayotiy tajriba, kasbga hurmat, oilaviy mas'uliyat va jamiyatga daxldorlik tuyg'usini shakllantiradi. Lekin bunday suhbatlar umumiy nasihat bilan cheklanmasligi kerak. Yoshga real savol berish, uning fikrini eshitish, qiziqishini aniqlash va amaliy yordam yo'lini topish tarbiyaviy natijani kuchaytiradi[4].

Suhbat va sukut madaniyatini rivojlantirishda pedagoglarning tayyorgarligi alohida ahamiyatga ega. Har bir o'qituvchi yaxshi ma'ruzachi bo'lishi mumkin, lekin har bir ma'ruzachi yaxshi suhbatdosh bo'la olmaydi. Suhbatdosh bo'lish uchun tinglash, savol qo'yish, javobni kutish, suhbatdoshning sha'nini saqlash, nozik vaziyatda keskinlikni yumshatish, fikrni dalil bilan asoslash va o'z fikrini qayta ko'rib chiqishga tayyorlik zarur. Pedagog sukutdan ham to'g'ri foydalanishi kerak. Ba'zan o'quvchi yoki talaba savolga darhol javob bera olmaydi. Shunday

paytda o'qituvchining sabrsizligi, javobni o'zi aytib yuborishi yoki tanbeh berishi yoshning fikrlash jarayonini to'xtatadi. Aksincha, o'ylash uchun berilgan sukut ta'limiy natijani kuchaytiradi.

Suhbat va sukutning rivojlantirish yo'llari aniq pedagogik mexanizmlarga tayanishi kerak. Dars jarayonida ochiq savollar ulushini oshirish, o'quvchilarga o'z fikrini asoslash imkonini berish, bahs madaniyati qoidalarini ishlab chiqish, faol tinglash mashqlarini qo'llash, reflektiv kundalik yuritish, konflikt vaziyatlarini tahlil qilish, "gapirishdan oldin o'yla" tamoyilini raqamli madaniyat bilan bog'lash shular jumlasidandir. Masalan, o'quvchilarga ijtimoiy tarmoqqa fikr yozishdan oldin uchta savol berish odatini o'rgatish mumkin: bu fikr rostmi, foydalimi, odob doirasidami? Bu sodda ko'nikma sukutning zamonaviy shakli, ya'ni raqamli muhitda o'zini nazorat qilish madaniyatidir.

Suhbatning ham me'yorlari bo'lishi zarur. Tarbiyaviy suhbatda shaxsni kamsitish, ayblov ohangida gapirish, qo'rqitish, taqqoslash, yoshning fikrini masxara qilish, "sen baribir tushunmaysan" kabi iboralar ishlatish mutlaqo samarasiz. Bunday yondashuv suhbatni tarbiya vositasidan psixologik bosim vositasiga aylantiradi. Suhbatning samarali bo'lishi uchun unda hurmat, dalil, samimiyat, aniqlik va hayotiylik bo'lishi kerak. Yoshlar mavhum gaplarni emas, aniq misolni qabul qiladi. "Yaxshi bo'l" degan umumiy talabdan ko'ra, "bugun va'dangga rioya qilishing seni ishonchli inson qiladi" degan aniq fikr kuchliroq ta'sir qiladi[5].

Sukutning ham noto'g'ri shakllari mavjud. Qo'rquv sababli jim turish, befarqlik sababli munosabat bildirmaslik, nohaqlikka ko'z yumish, o'z fikrini aytishdan qochish, muammoni ichida yig'ib yurish sog'lom sukut emas. Shuning uchun pedagogik jarayonda sukutni mutlaq fazilat sifatida emas, vaziyatga mos axloqiy tanlov sifatida tushuntirish zarur. Yaxshi sukut fikrni pishiradi, yomon sukut muammoni yashiradi. Yaxshi sukut mojaroni yumshatadi, yomon sukut adolatsizlikni davom ettiradi. Yaxshi sukut tinglashga xizmat qiladi, yomon sukut befarqlikni kuchaytiradi. Bu farq yoshlar ongiga aniq singdirilishi kerak.

Maqola doirasidagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, suhbat va sukut madaniyati yoshlarning kommunikativ kompetensiyasi, axloqiy immuniteti va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishda kuchli pedagogik vositadir. Suhbat yoshni jamiyatga ochadi, sukut uni o'z ichki olamiga qaytaradi. Suhbat ijtimoiy tajribani beradi, sukut bu tajribani ichki xulosaga aylantiradi. Suhbat orqali yosh boshqani tushunadi, sukut orqali o'zini tushunadi. Shu ikki jarayon birlashganda tarbiya tashqi nazoratdan ichki mas'uliyat darajasiga ko'tariladi.

Xulosa va takliflar. Suhbat va sukut inson tarbiyasida bir-birini inkor qilmaydigan, aksincha, to'ldiradigan ikki muhim ma'naviy-pedagogik hodisadir. Suhbat shaxsni ijtimoiy

muloqotga, fikr almashishga, tajriba o'zlashtirishga va axloqiy mezonlarni anglashga olib keladi. Sukut esa shaxsni o'zini nazorat qilishga, mulohaza yuritishga, hissiy muvozanatni saqlashga va so'z mas'uliyatini his etishga o'rgatadi. Yoshlar tarbiyasida suhbat va sukut uyg'un qo'llansa, ularda faqat nutq faolligi emas, balki tinglash madaniyati, tanqidiy tafakkur, sabr, odob, mas'uliyat va mustaqil axloqiy pozitsiya shakllanadi.

Ta'lim muassasalarida suhbat metodini rasmiy tarbiyaviy tadbir darajasidan chiqarib, real muloqot, muammoli savol, hayotiy vaziyat tahlili va mustaqil fikrga asoslangan pedagogik texnologiyaga aylantirish zarur. Sukut madaniyati esa dars jarayonida kutish, o'ylash, tinglash, javobni pishitish, hissiy munosabatni boshqarish, raqamli muhitda shoshilinch fikr bildirmaslik kabi amaliy ko'nikmalar orqali shakllantirilishi lozim. Oilada ota-ona va farzand o'rtasida ishonchli suhbat muhitini yaratish, maktabda bahs va tinglash madaniyatini rivojlantirish, oliy ta'limda ilmiy munozara odobini mustahkamlash, mahallada avlodlararo suhbatlarni hayotiy va amaliy mazmunga ega qilish maqsadga muvofiqdir.

Suhbat va sukutning pedagogik ahamiyati shundaki, ular yoshni tashqi intizomdan ichki intizomga olib o'tadi. Tashqi nazorat yo'qolsa ham, ichki mas'uliyat saqlanib qoladi. Ana shu natija haqiqiy tarbiyaning eng muhim ko'rsatkichidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-406-son. – Toshkent, 2016.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son qarori. – Toshkent, 2019.
4. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr, 2009.
5. Haqqul I. Tasavvuf va she'riyat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
6. Valixo'jayev B. Mumtoz siymolar. – Toshkent: Fan, 2002.
7. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: Fan, 1990.
8. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
9. Abdullayeva Sh. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
10. Nishonova S. Komil inson tarbiyasi. – Toshkent: Istiqlol, 2003.

11. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
12. Jalolov J. O‘qituvchi nutqi madaniyati va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.